

17. Гнатюк В. Колядки і щедрівки. Т. II. (Етнографічний збірник. Т. XXXVI). — Львів, 1914.
18. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Ч. II-III. — М., 1878.
19. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. — Чернигов, 1895-1909. — Т. 1-3.
20. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. — К.: Либідь, 1994. — Т. 4. — Кн. 2.
21. Драгомамов М. Малорусские народные предания и рассказы. — К., 1876.
22. Етнографічні матеріали, зібрані Василем Кравченком на Україні, а більшістю в межах Волині. — Житомир, <б.р.>. — Т. 2.
23. Рудченко И. Народные южнорусские сказки. — К., 1869-1870. — Т. I-II.
24. Сборник материалов по малорусскому фольклору/ Собрал Ая. Н. Малинка. — Чернигов, 1902.
25. Труды Этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским. — СПб., 1872-1879. — Т. 1-7.
26. Франко І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. // Франко І. Збір творів: У 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1981. — Т. 32.
27. Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // Франко І. Збір творів: У 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1984. — Т. 41.
28. Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1908. — Т. 5.
29. Nowosiejski A. Lud Ukraicki. — Wilno, 1857. — Т. 1-2.

Галина ВИШНІВСЬКА (Київ)

Прислів'я, приказки і приповідки Холмщини

Холмська земля отримала своє наймення від назви міста Холм, яке вперше згадується в літописах під 1047 роком. Топонім Холм походить від аналогічної загальної назви, що означає підвищення, пагорб.

Як засвідчують літописи, місто Холм збудував Данило Галицький, коли княжив у Володимирі. Будучи на довах, він побачив

“место сличное и леснос на горе високой” і вирішив на ньому “збудувати город малий” [5, 154].

У 1237 році Данило Романович переніс до Холма столицю із зруйнованого Галича. Він побудував чимало храмів, водночас переніс сюди єпископство із Угровська як єпископство Холмської Русі, що пояснюється тою роллю, яку виконувало місто у Галицько-Волинському князівстві. Завдяки цьому край став називатися Холмською землею.

Зауважимо, що до XII ст. ця земля іменувалася Червенськими городами від назви міста Червеня, що було розташоване над річкою Гучвою, про яке читаємо: “Видно, що Червень был ровно знакомитым местом, как и Волинь, коли от Волиня целая околица, а от Червеня городы на Бузе и Сяне, а може и на Днестре Червенскими городами названо» [3, 11]. У XII ст. Червенські городи прийняли назву Холмського князівства.

Прийняття християнства поширилося і на Холмську землю, що сприяло розвитку культури. Перші християнські храми з'явилися в краї зразу після хрещення Київської Русі. Перша церква на Холмщині -- це катедра Пр. Богородиці, збудована самим св. Володимиром у 1001 р., тобто рівно 1000 років тому.

“За часів Володимира Великого до Київської Русі належало і Підляшшя. Церковні парафії, що з'являлися на цій території, підпорядковувалися Турівській дієцезії. Кордон між Польщею і Київською Руссю тоді пролягав по Віслі. Саме тут, у Дорогочині, папський легат Оніс коронував 1253 р. Данила Галицького на короля всієї Русі” [6, 77]. Тільки через століття ця земля, як і Холмщина, підпала під владу Польщі, але приєднується до так званого Руського воєводства, що підкреслювало: Холмщина і Підляшшя не належать до корінної Польщі, чужі їй.

Михайло Грушевський, який сам народився у Холмі, писав: “Холмщина дійсно одвічно українська земля і ніколи не вважалася польською в розумінні етнографічнім: в очах поляків вона завжди була “Руссю”...” [1, 112]. І гірко чути, як наші журналісти, не знаючи чи не шануючи своєї історії, древнє українське місто Холм вперто називають польським топонімом Хелм.

Специфіка історичної долі Холмщини і Підляшшя в тому, що цей край протягом століть ділили між собою, сперечалися за нього Схід і Захід, культури православ'я і католицизму. Католицизм тут виконував асиміляційну функцію, нав'язуючи українцям цінності польської культури на релігійному, мовному та навіть на адміністративному рівні, одержуючи державну підтримку.

За умов бездержавного існування, переслідування і нищення,

при відсутності будь-якого захисту українська культура Холмщини зберігалася і розвивалася завдяки добре вкоріненому в народі почуттю національної приналежності, зв'язкам з іншими, головним чином суміжними регіонами українського етносу та ще завдяки об'єднуючим функціям церкви.

Церков на Холмщині і Підляшші було дуже багато: в Холмському православному календарі знаходимо відомості про 507 храмів [8, 45-49].

Науковий інтерес до фольклору й етнографії Холмщини і Підляшшя пробуджується на початку ХІХ ст. Дослідницька діяльність в ці часи групувалася навколо двох осередків: Варшавського Товариства друзів наук та Віленського університету. Розповсюджувалися анкети, складалися різноманітні порадики, провадилися конкурси, щоб зацікавити аматорів до збирання етнографічного матеріалу. З'являються перші наукові праці. Підсумком збирацької роботи, спостережень за життям і побутом українського народу була чотиритомна праця "Zarysy domowe" (1842) К. Вуйніцького, де подані матеріали про духовну культуру українського села. Автор наголошує на тому, що "Русь ся заховала найбільше давніх звичаїв і обрядів, пісень, відкриваючи багаті скарби для дослідника старожитностей".

Значний внесок у справу вивчення фольклору Холмщини, Надсяння та інших регіонів зробив Йосип Лозинський. Його праця "Ruskoje wesile" показала, що попри деякі локальні відмінності весільні обряди тут мають загальноукраїнський характер.

На особливу увагу заслуговують результати праці спеціальної етнографічної експедиції П. Чубинського у співробітництві з українськими дослідниками та діячами (І. Новицький, М. Лисенко, О. Потебня, М. Костамаров та ін.) і місцевими збирачами фольклору. Завдяки їхній співпраці з'явилося семитомне видання "Труды" (1872-1877), до яких увійшли і фольклорно-етнографічні матеріали з Холмщини і Підляшшя. Павлові Чубинському, одному з перших українських учених, вдалося досить повно і всебічно обстежити території Холмської Русі та Підляшшя, донести відомості про українське населення регіону, його міфо-релігійні знання і моральні закони, що живуть у давніх піснях-молитвах, замовляннях, піснях річного обрядового кола.

Етнографія та фольклор українців Холмщини і Підляшшя займає значне місце у великій науковій спадщині О. Кольберга. Другий том "Chełmskie" містить казки, повістки, легенди, анекдоти, прислів'я, приказки, звички, аме, на яким, куди де подається у деяких місцях транскрипції, з українська проба зникла історично-національна

Зауважимо, що наукову діяльність Кольберга високо оцінював Іван Франко за те, що у своїх публікаціях українського матеріалу він подав "багаті причинки до руської етнографії" [7, 233].

Український матеріал друкувався не лише у збірниках, але й у популярних літературних альманахах. Це, зокрема, "Lud", "Kalendarz Warszawski", "Chołmskyj narodnyj kalendar", російські – "Живая старина", "Русский вестник" та інші. Так, у першому номері часопису "Lud" вміщено етнографічні і фольклорні матеріали з Грубешівського повіту. Володимир Гнатюк, який, на жаль, етнографії і фольклору Холмщини не вивчав, написав на цю працю схвальну рецензію, хоча вказував на деякі недоліки в описах [2, 33-34].

Названі тут роботи – це лише окремі факти з історії дослідження народної словесності та етнографії Холмщини і Підляшшя, але й вони розкривають великі багатства духовної культури українського етносу цього регіону.

У передмові до збірки "Мелодії українських народних пісень з Поділля і Холмщини", зібраних Л.Плосайкевичем та Я.Сенчиком, Ф.Колесса писав про високу цінність даного пісенного матеріалу, «який уводить нас в так мало досліджені українськими етнографами сторони як Холмщина і Підлясе та показує на автохтонність, чистоту і живучість українського населення у цьому найдалше на північний захід висунутому кутку української землі, на багатство й красу його народної поезії й музики та тісну нерозривну зв'язь Холмщини і Підляся із галицькою етнографічною областю на схід від Сяну, як було за часів Данила» [4, 2].

Реальна можливість з'єднання всіх західноукраїнських земель з'явилася у 1939 р. після підписання пакту Молотова – Рібентропа, за яким до СРСР відходила територія Польщі по Сян, Віслу і Нарев, але здійснитися їй не судилося. Ще одна нагода трапилася у 1944 р. у зв'язку з переходом Радянською Армією державного кордону 1941 року. Тодішній керівник УРСР Микита Хрущов звертався до Сталіна з пропозицією створити окрему Холмську область в складі України. За приєднання до України виступали широкі кола українського громадянства не тільки Холмщини, але і Підляшшя, Надсяння та Лемківщини. Однак замість цього у 1944-1945 рр. радянські комуністичні правителі у змові з польськими провели жорстоке примусове переселення українців з цих споконвічних їхніх земель переважно в південні області України, а в 1947 р. – на західні терени Польщі.

Паталія Даниленко, організатор і спонсор історико-географічного дослідження "Холмщина і Підляшшя", винищення

українського населення цих регіонів справедливо називає геноцидом [9, 6]. На жаль, ця злочинницька акція поки що не знайшла ще належної політичної оцінки.

Що стосується величезного масиву давньої української культури краю, то вона знаходиться на межі повного забуття. Тому так важливо зараз зібрати і вивчити хоча б залишки ще збереженої цінної інформації.

У цій праці розглянемо прислів'я і приказки, приповідки, фразеологічні словосполучення, які авторові пощастило почути від своєї матері Левчук Антоніни, жительки м. Тишівці на Томашівщині та від своїх земляків-холмщан.

Подаємо їх без збереження особливостей місцевого мовлення, максимально наближено до літературної мови.

Прислів'я і приказки, тобто власне паремійний матеріал, поділяємо на групи, залежно від їхнього семантичного наповнення. Зазначимо, що найчисленнішою є група паремій філософського спрямування, в яких виражено народні роздуми над різними життєвими явищами, долею людини та її місцем у суспільстві, швидкоплинністю часу тощо: **Кожен має свій криж (хрест): хто дерев'яний — легший, а хто залізний — тяжчий; І Соломон з пустого не наллє; Святим духом жити не будеш; Грушка — минушка, а хліб — голова; Час на місці не стоїть; На одному місці і камінь мохом обростає; Нема хати без тарапати (без клопоту); Не було зраня ораня, то по обіді коней не закладай; Гуща дітей не розганяє; На чийому возі їдеш, того і пісню співай; Живеш в ряду, то тягни біду і т.д.**

Значною є група прислів'їв, які сконцентрували в собі життєвий досвід багатьох поколінь в плані розуміння соціальних стосунків між людьми, ставлення їх до різних життєвих явищ, зокрема до виховання дітей, наприклад: **Крук крукові око не виколе; Одному платять, а другого палками гатять; З чужого воза посеред дороги злязь; Потрошку горошку — на довше буде; Як жінка вмере — чоловік осліпне; Бий дитину поки поперек постелі лежить; Гни дубок, поки молодий і ін.**

В окрему групу виділяємо прислів'я, які характеризують різні сторони людської вдачі, обстоюючи відповідні моральні принципи: **Скупий два рази платить; Дай кому жінку, сам грай в кружілку (дзигу); Одному око вилазить, а другий сам собі його виймає; Спустився (понадіявся) дід на мід (мед) і ліг спати не ївши; Одна сова з корча, а десять в корч (кущ); Нема м'яса як свинина, нема риби як линина;**

Чоловік гордіє, як сі му добре діє; Камізелькі не має, до трактіру сі пхає; Як хто захоче собаку вдарити, палку завжди знайде і т.п.

Значна частина прислів'їв пов'язана з вірою в Бога, хліборобським і церковним календарем, природними явищами: **Без Бога ні до порога; Береженого й Бог береже; Над сиротою й Бог з калитою; Лежух (лежень) лежить, йому пан Біг долю держить; На Благовіщення і пташка гнізда не звиває; Невмілого руки не болять; Кожен по-своєму бога хвалить; До Святого Духа не скидай кожуха, а по Святим Дусі знов ходи в кожусі; А Микола робить кола (колеса), а Микита сані, а Микола їздить кіньми, а Микита псами; До Дмитра — дівка хитра, а по Дмитрі — комин витри і т.д.** Цікавими є рифмовані прислів'я, приказки, примовки, які мають гумористичне забарвлення, наприклад: **Минулася в Іванка сметанка; Нема пса нех кіт бреше; Говори до гори хоч і ноги задери; Зять — як чужих п'ять; Пани — з дубової коріни (кори); Вмер — догори ноги задер; Баба злетіла (впала) з граба; Ззаду — нема ладу і т.п.**

Хоумська говірка — багата не лише прислів'ями, приказками, приповідками, а й різними за структурою і семантикою усталеними словосполученнями, які закріпилися в повсякденному мовленні завдяки яскраво вираженій образності. Серед зафіксованих нами фразеологізмів найпоширенішими є дієслівні фразеологізми, організовані за моделлю підрядних словосполучень, як наприклад: **барани різати — сильно хропіти; бити бомки — байдикувати; вросли в палки — подорослішати, стати самостійним; полетіти в тартарарари — швидко невідомо куди зникнути; потрапити в таралату — потрапити в скрутне становище; дожити до Христових літ — довго залишатися неодруженим (про чоловіків); мати вовка в крижіві — лінуватися нагнутися; просвітити віру християнську — покарати кого-небудь за що-небудь (найчастіше стосовно дітей) та багато інших.**

Порівняно невеликими є групи субстантивних, атрибутивних і обставинних фразеологічних словосполучень, які вирізняються яскравим зневажливо іронічним забарвленням і використовуються здебільшого для створення образної характеристики людини, розкриття її вдачі: **непосидюща сваха — про людину, якій не сидиться на місці; свиня заморська — про непорядну людину; смутолока світова — волоцюга; не з одного пса хліб їв (про чоловіків) — 1. Досвідчений; 2. Розбещений; по смерть посилати кого-небудь — неповороткий;**

золота верба виросте за ким-небудь — схильний до поганих вчинків; в сінях на кілочку — невідомо де і т.д.

Глибокою експресією привертають до себе увагу фразеологізми — вигуки, якими передавалися внутрішня схвильованість людини, почуття розпачу, безвиході: **Смаго моя темная, нудная! Моя ж ти доле нещасливая! Земле, розступися!** і под.

Поряд з фразеологізмами-словосполученнями у холмській говірці було чимало сталих виразів, організованих по типу простих двоскладних, односкладних і складних речень, як наприклад: **гава з'їла** — щось загубилось, кудись поділось; **Облуд вчепився** — заблудився; **Вода не освятиться** без кого-небудь — ніщо без когось не обійдеться; **Печені горобці з неба будуть падати** — хтось розраховує на легке, безтурботне життя; **Юда сі повісив** — про негоду; **Вовки виють** зі сл. на городі — все заросло бур'яном; **голови не зігнуть; корона з голови не впаде** — вживається, щоб підштовхнути кого-небудь до певного вчинку, дочекатися, **поки тая баба прийде** (тая баба — смерть) ірон. про того, хто не поспішає що-небудь робити і т.д.

До широко вживаних у мовленні холмців належать сталі порівняльні звороти, які є однією з найдавніших форм мислення за допомогою конкретних образів, способом глибокого розуміння дійсності шляхом образного відтворення її різноманітних явищ, наприклад: **вискочити, як голий з конопель; молитися, як жид до молодого місяця; повертатися, як муха в мазі; збиратися, як сойка за море; рости, як жидівський процент; триматися, як вош кожуха; стояти, як горбатий при стіні** і т.п.

Історичне пограниччя балто-слов'янських етносів Холмщини і Підляшшя завжди було тереном, де перехрещувалися східнослов'янські, польські і литовські впливи, що знаходило відбиток у мові, в народній культурі, особливо у пісенній творчості. Щоб переконливіше висловити свою думку, щось певним чином охарактеризувати, надати розмові іронічного чи жартівливого забарвлення, холмці нерідко вдавалися до відповідного мовний ситуації польського фразеологічного матеріалу, як наприклад: **Choć bieda w kamienicy, ale chop na ulicy; Wesele, wesele, po weselu smutek; Wszystkie na niego, że to portki nie jego; Po robocie kocie; Już po mszy i po kazaniu; Bał - całe jajko w barszez wal; Kazanie o czarnym baranie** та ін.

Представлений матеріал — лише невелика частина з того, що вам вдалося зібрати, але й він дає певні уявлення про мовні скарби холмців і, сподіваючись, ви зможете виділити ще багато цікавих

фразеологізми, зафіксовані у незмінному або децю трансформованому вигляді у ряді фольклорних зібрань, словників та інших українських джерел, так і місцеві, специфічно "холмські".

Література:

1. Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1991.
2. ЗНГШ. – Львів, 1896. – Т. 14.
3. Логиннов А.В. Червенские города. Исторический очерк в связи с этнографией Червонной Руси// Сочинения А.В. Логиннова. – Варшава, 1885.
4. Плесайкевич Л., Сенчик Я. Мелодии украинских народных песен з Поділля і Холмщини// МУЕ. – Львів, 1916. – Т. 16.
5. Сафонович Феодосій. Хроника з літописів стародавніх. – К., 1992.
6. Сергійчук В. З Історії українців Холмщини і Підляшшя./ Холмщина і Підляшшя. – К., 1997.
7. Франко І. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955.
8. Холмський православний народний календар на 1944 рік. – Холм, 1943.
9. Холмщина і Підляшшя. – К., 1997.

Оксана ЛАБАШУК (Тернопіль)

ДРАМАТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ПРИМОВКИ

Володимир Гнатюк вважав замовляння одним із різновидів народної драми [2]. Цей підхід не знайшов поширення в науці, проте він враховує суттєві риси магічної поезії як драматично-синкретичного виду фольклору.

На прикладі примовок¹ як різновиду магічної поезії (про специфіку примовок як екзотеричної магії дивись [3]) бачимо, що віднесення В.Гнатюком замовлянь до драматичного роду є не безпідставним.

Особливо яскраво драматичний характер примовки проявляється у обрядах. Зокрема, окремі різдвяні обряди є невеличкими драматичними сценками:

"На святій вечір, коли поставлять на стіл капусту, повинні всі сидіти тихо і не брати за ложки. Годі господиня говорить²:

- Їджте, діти, капусту!
- Не хочемо! - відповідають усі хором.
- Їджте, діти, капусту! - припрошує вона знов.
- Не хочемо.